प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः सन्तानार्थञ्च मानवाः।
तस्मात् साधारणो धर्म्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः॥
कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि शुल्कदः।
देवराय प्रदातव्या यदि कन्यानुमन्यते॥
आददीत न शूद्रोऽपि शुल्कं दुहितरं ददत्।
शुल्कं हि गृह्णन् कुरुते छन्नं दुहितृविक्रयम्॥
एतत्तु न परे चक्रुर्नापरे जातु साधवः।
यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते॥
नानुशुश्रुम जात्वेतत् पूर्व्वेष्वपि हि जन्मसु।
शुल्कसंज्ञं न मूल्येन छन्नं दुहितृविक्रयम्॥
अन्योन्यस्याव्यभिचारो भवेदामरणान्तिकः।
एष धर्म्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः॥
तथा नित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ।
यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम्॥
एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्म्मो वो रतिसंहितः।
आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत॥"
इति मानवे ९ अध्यायः॥

स्त्रीपुंसलक्षणा, स्त्री, स्त्रीपुंसयोर्लक्षणं चिह्नं स्तन-श्मश्र्वादिरूपं यस्यां सा। इति भरतः॥ तत्पर्य्यायः। पोटा २। इत्यमरः॥

स्त्रीपुंसौ, पुं, (स्त्री च पुमांश्च। "अचतुरविचतुरेति।" ५।४।७७। इति अच्प्रत्ययेन साधुः।) स्त्रीपुंसयोर्युग्मम्। तत्पर्य्यायः। मिथुनम् २ द्वन्द्वम् ३। इत्यमरः। २।५।३८। द्विवचनान्तोऽयम्॥ (यथा, मनुः। ९।२५।
"एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा॥"

स्त्रीपूर्व्वः, पुं, (स्त्री पूर्व्वे प्रधानतया सर्व्वकार्य्येषु अग्रगामिनीव यस्य।) स्त्रीजितः। इति महाभारते दानधर्म्मः॥

स्त्रीप्रियः, पुं, (स्त्रियाः प्रियः।) आम्रवृक्षः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ नारीप्रियद्रव्ये, त्रि॥

स्त्रीमुखपः, पुं, (स्त्रीमुखं पातीति। पा+कः।) दोहलः। इति राजनिर्घण्टः॥

स्त्रीरञ्जनं, क्ली, (स्त्रियमपि रञ्जयति रागेणेति। रञ्ज+ल्युः।) ताम्बूलम्। इति केचित्॥

स्त्रीरोगः, पु, (स्त्रिया रोगः।) नारीणामामयः। तस्य चिकित्सा यथा,—
धन्वन्तरिरुवाच।
"स्त्रीरोगादिचिकित्सान्तु वक्ष्ये सुश्रुत तां शृणु
योनिव्यापत्सु भूयिष्ठं शस्यते कर्म्म वातजित्॥
वचोपकुञ्चिकाजातीकृष्णावृषकसैन्धवम्।
अजमोदा यवक्षारं चित्रकं शर्करान्वितम्॥
पिष्ट्वालाद्य जलाद्यैश्च खादयेद्घृतभर्ज्जितम्।
योनिपार्श्वार्त्तिहृद्रोगगुल्मार्शोविनिवृत्तये॥
बदरीपत्रसंलेपात् योनिर्भिन्ना प्रशाम्यति।
लोध्रं तुम्बीफलालेपो योनिदार्ढ्यं करोति च॥
पञ्चपल्लवशट्यकमालतीकुसुमैर्घृतम्।
रविपक्वमसृग्धारा योनिगन्धविनाशनम्॥"
असृग्धारास्थाने असृग्बाधा इति च पाठः।
"सकाञ्जिकं जवापुष्पं प्लुष्टं ज्योतीष्मतीदलम्
दूर्व्वापिष्टञ्च संप्राश्य वनिता नार्त्तवं लभेत्॥
धात्र्यञ्जनाभयाचूर्णं तोयपीतं यदा भवेत्।"
यदा भवेदित्यत्र रजो हरेदिति च पाठः।
"सदुग्धा लक्ष्मणा पीता न स्याद्वा पुत्रदा ह्यतौ
दुग्धस्यार्द्धाढकं चाक्षमश्वगन्धा च पुत्रदा।
बन्ध्या पुत्रं लभेत् पीत्वा घृतेन व्योषकेशरम्॥
कुशकाशोरुवूकाणां मूलैर्गोक्षुरकस्य च।
दुग्धञ्चैव सितायुक्तं गर्भिण्याः शूलनुत्परम्॥
पाठालाङ्गलिसिंहास्यमयूरकुटजैः पृथक्।
नाभिवस्तिभगालेपात् सुखं नारी प्रसूयते॥
सूताया हृच्छिरोवस्तिशूलं वै मन्दसंज्ञितम्।
यवक्षारं पिबेत्तत्र मस्तुनोष्णोदकेन वा॥
कुशमूलीकृतः क्वाथः साज्यः सूतिरुजापहः।
शालितण्डुलचूर्णन्तु सदुग्धं दुग्धकृद्भवेत्॥
विदारिकुसुमरसं मूलं कार्पासजं तथा।
धात्री स्तन्यविशुद्ध्यर्थं मुद्गयूषरसायनी॥
कुष्ठा वचाभया ब्राह्मी मधुरी क्षौद्रसर्पिषी।
वर्णायुःकान्तिजननं लेहं बाले प्रदापयेत्॥
स्तन्याभावे पयश्छाग्यं गव्यं वा तद्गुणं भवेत्
मुस्तशुण्ठीविषा बाला कुटजा चातिसारनुत्॥
व्योषं मधु मातुलुङ्गं हिक्काच्छर्द्दिनिवारणम्।
कुष्ठेन्द्रयवसिद्धार्थनिशा दूर्व्वा च कुष्ठजित्॥
सप्तच्छदामयनिशाचन्दनैश्चानुलेपनम्।
शङ्खाब्जबीजरुद्राक्षवचालोहादिधारणम्॥"
इति गारुडे। १७६। १—१९॥

स्त्रीसभं, क्ली, (स्त्रीणां सभा। अशालाचेति नपुंसकत्वम्।) नारीणां सभा। इति केचित्॥

स्त्रीस्वभावः, पुं, (स्त्रीणां स्वभाव इव स्वभावो यस्य।) महल्लकः। इति शब्दमाला॥ नारीणां शीलञ्च॥ (यथा, महाभारते। ३।७१।६।
"स्त्रीस्वभावश्चलो लोके मम दोषश्च दारुणः।
स्यादेवमपि कुर्य्यात् सा विवशा गतसौहृदा॥")

स्त्रैणं, क्ली, (स्त्रिया इदम्। स्त्री+नञ्।) स्त्रीस्वभावः। यथा, भट्टिः।
"कर्णेजपैराहितराज्यलोभा
स्त्रैणेन नीता विकृतिं लघिम्ना।
रामप्रवासे व्यमृषन्न दोषं
जनापवादं सनरेन्द्रमृत्युम्॥"
(यथा, च भागवते। ४।४।३।
"पित्रोरगात् स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्
प्रेम्णात्मनो योऽर्द्धमदात् सतां प्रियः॥"
स्त्रीणां समूहः। स्त्री+नञ्। स्त्रीसमूहः। इति काशिका।४।१।८७॥ यथा, शान्तिशतके।
"तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः
क्वचित् पुण्येऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः॥)

स्त्रैणः, त्रि, (स्त्रीषु भवः। स्त्रीभ्य आगतः। स्त्रीभ्यो हितो वा। स्त्री+"स्त्रीपुंसाभ्यां नञ् स्नञौ भवनात्।" ४।१।८७। इति नञ्।) स्त्रीसम्बन्धी। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ स्त्रिया अपत्यं स्त्रैणः। स्त्रिया इदं स्त्रीणां समूहो वा स्त्रैणम्। इति तट्टीकायां दुर्गादासः॥ (रमणी रतः। यथा, भागवते। १।११।४०।
"तं मेनिरेऽबलामौढ्यात् स्त्रैणं चानुव्रतं रहः।
अप्रमाणविदो भर्त्तुरीश्वरं मतयो यथा॥")

स्थः, त्रि, (तिष्ठत्यस्मिन्निति स्था+घञर्थे कः।) स्थलम्। यथा,—
"स्थली दैवकर्त्तृकेऽन्यत् स्थलं क्लीवे स्थ इत्यपि।"
इति शब्दरत्नावली॥
(सुबन्तोपपदे तु "सुपि स्थः।" ३।२।४। इति कप्रत्ययः। स्थितिशीलः। यथा, रघुः। १२।१५।
"चित्रकूटवनस्थञ्च कथितस्वर्गतिर्गुरोः।
लक्ष्म्या निमन्त्रयाञ्चक्रे तमनुच्छिष्टसम्पदा॥"

स्थग, म ए संवृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) दन्त्यादिस्थमध्यः। म, सिस्थगयिषति। ए, अस्थगीत्। इति दुर्गादासः।

स्थगः, त्रि, (स्थगति संवृणोति आत्मानमिति। स्थग+अच्।) धूर्त्तः। यथा,—
"धूर्त्ते स्थगश्च निर्लज्जः पटुः पाटविकोऽपि च॥"
इति शब्दरत्नावली त्रिकाण्डशेषश्च॥

स्थगनं, क्ली, (स्थग+ल्युट्।) अपवारणम्। यथा,—
"व्यवधानं तिरोधानमन्तर्द्धिस्त्वपवारणम्।
छदनं व्यवधान्तर्द्धापिधानस्थगनानि च॥"
इति हेमचन्द्रः॥

स्थगितं, त्रि, (स्थग+क्तः।) तिरोहितम्। तत्पर्य्यायः। संवीतम् २ रुद्धम् ३ आवृतम् ४ संवृतम् ५ पिहितम् ६ छन्नम् ७ अपवारितम् ८ अन्तर्हितम् ९ तिरोधानम् १०। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, किराते। १४।३१।
"उदूढवक्षः स्थगितैकदिङ्मुखो
विकृष्टविस्फारितचापमण्डलः॥")

स्थगी, स्त्री, (स्थग्यतेऽनयेति। स्थग+घञर्थे कः। गौरादित्वात् ङीष। ताम्बूलपात्रम्। पानेर वाटा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। ताम्बूलकरङ्कः २। इति हेमचन्द्रः॥

स्थगु, क्ली, गड्डुः। कुज् इति भाषा। यथा,—
"हृदये ते निविष्टास्ता भूयश्चान्याः सहस्रशः।
तदेव स्थगु यद्दीर्घं रथघोणमिवायतम्॥
लब्धार्था च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु।
मुखे च तिलकं चित्रं जातरूपमयं शुभम्॥"
इति रामायणे अयोध्याकाण्डे ९ सर्गः॥

स्थण्डिलं, क्ली, (तिष्ठत्यस्मिन्निति। स्था+मिथिलादयश्चेति इलच्प्रत्ययेन निपातनात् साधु।) चत्वरम्। इत्यमरः। २।७।१८॥ द्वे वेदीरभितोऽन्यत्र वा यज्ञार्थं परिष्कृतायामनिम्नोन्नतायां विस्तृतायां भूमौ। असबाधेन तिष्ठन्त्यत्र स्थण्डिलं नाम्नीति डण्डिलः चत्यते निवासाय याच्यते चत्वरं चते ञ याचे पूर्व्वेण वरः। इति भरतः॥ यथा च।
"यज्ञे परिष्कृतस्थाने स्यातां स्थण्डिलचत्वरे।"
इति शब्दरत्नावली॥ * ॥
होमनिमित्ताग्निस्थापनार्थं स्थण्डिलविधिर्यथा, वशिष्ठसंहितायाम्।
"तस्मात् सम्यक् परीक्ष्यैवं कर्त्तव्यं शुभवेदिकम्।
हस्तमात्रं स्थण्डिलं वा संक्षिप्ते होमकर्म्मणि॥"